

سلامت و رفاهیت

توه قضائيه
دانشگاه علوم قضائي و خدمات اداري

پايان نامه ي دوره ي کارشناسي ارشد (M.A)
رشته: فقه و حقوق خصوصي

عنوان: بررسي فقهی حقوقی مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران

استاد راهنما:

دکتر ناصر علیدوستی شهرکی

استاد مشاور:

دکتر عباس میر شکاری

دانشجو:

سجاد بوداقي

زمستان ۱۳۹۷

تقدیم به

پدر و مادر عزیز و گرانقدرم

تقدیر و تشکر

بی شک به انجام رساندن رساله‌ی حاضر بدون مساعدت و همکاری اساتید ارجمند و دوستان عزیز امکان پذیر نبوده است. لذا وظیفه‌ی خود می‌دانم که مراتب سپاس و قدردانی خود را به تمامی این عزیزان ابراز کنم.

از استاد راهنمای بزرگووارم، جناب آقای دکتر ناصر علیدوستی نهایت تشکر و امتنان را دارم که با راهنمایی‌های دقیق، توجه پیگیرانه و یاری‌های بی‌دریغ‌اش در تمامی مراحل این رساله‌ی یاور اینجانب بوده‌اند. از استاد مشاور، جناب آقای دکتر عباس میرشکاری و از استاد داور، جناب آقای دکتر عباسزاده به خاطر راهنمایی‌ها و مساعدت‌های صمیمانه‌شان نهایت تشکر را دارم..

به رسم ادب از تمامی اساتید دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری در طول دوره‌ی کارشناسی و کارشناسی ارشد، که همچون چراغی، روشن بخش زندگی‌ام بوده‌اند، نهایت تشکر را دارم.

و در پایان از پدر دلسوز و مادر مهربان، خواهر و برادران عزیزم به خاطر زحماتشان تشکر بسزا و وافی دارم.

چکیده

عدالت و منطق حقوقی ایجاب می کند که خسارت ناروای وارده از سوی اشخاص بدون جبران باقی نماند و از این حیث، تمایزی بین شخص حقیقی و حقوقی وجود ندارد. پژوهش حاضر باتوجه به متون فقهی و حقوقی، با روش تحلیلی و توصیفی و به صورت کتابخانه ای، به بررسی مبانی و شرایط تحقق مسئولیت مدنی مراکز درمانی پرداخته است. در این راستا، تئوری های مطرح شده از سوی حقوقدانان، قوانین خاص و مسئولیت ناشی از فعل شخصی، فعل غیر و اشیا این موسسات، مورد بررسی قرار گرفته شده است. یافته های پژوهش نشان می دهد که در مراکز درمانی دولتی، در صورتی که خسارت وارده ناشی از تقصیر پزشک باشد، مسئولیت برعهده ی خود پزشک می باشد. و این مراکز مسئولیتی نخواهند داشت. ولی اگر خسارت وارده به بیمار در نتیجه فراهم نشدن امکانات، نقص، غیر استاندارد بودن و یا نگهداری نامناسب وسایل پزشکی باشد، مسئولیت برعهده این مراکز خواهد بود. اما در مواردی که رابطه بین پزشکان و مراکز درمانی، رابطه ی کارگر، کارفرمایی باشد، اگر از تقصیر پزشک، به بیمار خسارت وارد شود، این مراکز از باب کارفرما، براساس ماده ۱۲ و ۱۴ قانون مسئولیت مدنی، مسئولیت مفروض دارند. همچنین خود پزشک نیز مسئولیت شخصی در برابر بیمار دارد. در واقع این مسئولیت، نوعی مسئولیت تضامنی است. و اینکه بین مسئولیت پزشکان و مراکز درمانی، قرابت نزدیکی از حیث ماهیت تعهدات وجود دارد و اصل بر به وسیله بودن این تعهدات می باشد.

واژگان کلیدی: مرکز درمانی، مسئولیت، بیمار، ضرر، پزشک

مقدمه.....	۱
۱- تبیین موضوع تحقیق.....	۱
۲- ضرورت و اهداف تحقیق.....	۲
۳- سوالات تحقیق.....	۳
۴- فرضیه های تحقیق.....	۳
۶- روش تحقیق.....	۵
۷- ساختار تحقیق.....	۵
فصل اول) کلیات و مفاهیم و ماهیت تعهدات مراکز درمانی.....	۶
مبحث اول: پیشینه تاریخی، کلیات و مفاهیم.....	۷
گفتار اول: سابقه تاریخی.....	۷
گفتار دوم: مفهوم مسئولیت مدنی.....	۹
بند اول: تعریف لغوی مسئولیت.....	۹
بند دوم: مسئولیت در اصطلاح فقهی و حقوقی.....	۱۰
بند سوم: تعریف و اقسام مسئولیت مدنی.....	۱۱
الف. تعریف مسئولیت مدنی.....	۱۱
ب. اقسام مسئولیت مدنی.....	۱۲
بند چهارم: تفاوت مسئولیت مدنی با دیگر مسئولیت ها.....	۱۳
الف. مسئولیت مدنی و مسئولیت اخلاقی.....	۱۳
ب. مسئولیت مدنی و مسئولیت کیفری.....	۱۴

گفتار سوم: مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی ۱۶

بند اول: مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی حقوق عمومی ۱۷

بند دوم: مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی حقوق خصوصی ۱۷

بند سوم: نحوه تقسیم مسئولیت بین شخص حقوقی و شخص حقیقی ۱۸

گفتار چهارم: بیمار ۲۱

بند اول: تعریف بیمار ۲۲

بند دوم: حقوق بیماران ۲۲

مبحث دوم: انواع مراکز درمانی و ماهیت تعهدات آنها ۲۴

گفتار اول: انواع مراکز درمانی ۲۵

بند اول: مراکز درمانی دولتی ۲۷

بند دوم: مراکز درمانی خصوصی ۲۹

بند سوم: مراکز خیریه حوزه سلامت ۳۰

گفتار دوم: ماهیت تعهدات درمانی ۳۱

بند اول: ماهیت تعهدات پزشک در مقابل بیماران ۳۱

الف. تعهد متخصص بی هوشی ۳۵

ب. تعهد پزشک آزمایشگاه ۳۶

پ. جراحی زیبایی ۳۷

بند دوم: ماهیت تعهدات مراکز درمانی ۳۹

الف. حفظ بهداشت محیط مراکز درمانی و عدم ایجاد هر گونه آلودگی ۳۹

ب. ارائه تجهیزات و امکانات سالم و با کیفیت به بیماران ۴۰

پ. تعهدات آزمایشگاه ۴۱

فصل دوم) مبانی نظری و منابع مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران ۴۵

مبحث اول: مبانی نظری مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران ۴۶

- گفتار اول: مبانی نظری مسئولیت مدنی از دیدگاه حقوقدانان ۴۷
- بند اول: نظریه تقصیر ۴۷
- بند دوم: فرض تقصیر ۴۸
- بند سوم: نظریه خطر ۴۹
- بند چهارم: نظریه تضمین حق ۵۰
- گفتار دوم: مبانی نظری مسئولیت مدنی مراکز درمانی از دیدگاه حقوقدانان ۵۱
- بند اول: نظریه مسئولیت قانونی (مستقیم) ۵۲
- بند دوم: نظریه نمایندگی ظاهری ۵۳
- بند سوم: نظریه مسئولیت نیابتی مراکز درمانی ۵۵
- بند چهارم: نظریه مسئولیت تضامنی ۵۸
- گفتار سوم: مبانی نظری مسئولیت مدنی مراکز درمانی از دیدگاه فقها ۵۹
- بند اول: قاعده لاضرر ۵۹
- الف. نظریه اراده نهی الهی از لا ۶۰
- ب. نظریه نفی حکم به لسان نفی موضوع ۶۰
- پ. نظریه نفی حکم ضرری ۶۰
- ت. نظریه موسوم به نفی ضرر غیر متدارک ۶۱
- ث. نظریه امام خمینی (ره): ۶۱
- بند دوم: قاعده تسبیب ۶۱
- گفتار چهارم: استفتائات ۶۳
- بند اول: حضرت آیت الله العظمی خامنه ای ۶۳
- بند دوم: حضرت آیت الله العظمی مکارم شیرازی ۶۳
- گفتار اول: قوانین عام ۶۷
- بند اول: قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸ ..... ۶۷
- بند دوم: قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/۲/۱ ..... ۶۷

- بند سوم: قانون مدنی..... ۶۸
- بند چهارم: قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹/۲/۷..... ۶۸
- بند پنجم: قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱/۲/۱۳..... ۶۸
- بند ششم: قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان مصوب ۱۳۸۸/۷/۲۳..... ۶۹
- گفتار دوم: قوانین خاص..... ۶۹
- بند اول: قانون خودداری از کمک به مصدومین و رفع مخاطرات جانی ۱۳۵۴ آیین نامه آن و قانون تعزیرات حکومتی خدمات تشخیصی و درمانی مصوب ۱۳۶۷..... ۶۹
- بند دوم: قانون مربوط به مقررات امور پزشکی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۳۴/۳/۲۹..... ۷۱
- بند سوم: آیین نامه اجرایی ماده ۸ قانون تشکیل وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۲۸..... ۷۱
- بند چهارم: قانون پیوند اعضا بیماران فوت شده یا بیمارانی که مرگ مغزی آنان مسلم است مصوب ۱۳۷۹/۱/۱۷..... ۷۲
- بند پنجم: ماده واحده ی قانون راجع به ثبت و گزارش اجباری بیماریهای سرطانی مصوب ۱۳۶۳/۷/۱۷..... ۷۲
- فصل سوم) شرایط تحقق مسئولیت مدنی مراکز درمانی در برابر بیماران..... ۷۴
- مبحث اول: ارکان مسئولیت مدنی غیر قراردادی مراکز درمانی..... ۷۵
- گفتار اول: عمل ناروا..... ۷۵
- گفتار دوم: ورود ضرر یا خسارت به بیمار..... ۷۷
- بند اول: مفهوم ضرر..... ۷۸
- بند دوم: اقسام ضرر یا خسارت..... ۷۹
- الف. خسارت بدنی..... ۷۹
- ب. ضرر و زیان مالی..... ۸۰
- ت. ضرر و زیان معنوی..... ۸۱
- بند سوم: شرایط ضرر قابل جبران..... ۸۳
- الف. مسلم بودن ضرر..... ۸۳
- ب. مستقیم بودن ضرر..... ۸۴

- پ. عدم جبران قبلی ضرر ۸۵
- ت. قابلیت پیش بینی ضرر ۸۵
- گفتار سوم: رابطه ی سببیت..... ۸۶
- بند اول: سبب و ویژگی های آن ۸۶
- بند دوم: احراز رابطه ی سببیت..... ۸۹
- مبحث دوم: شرایط مسئولیت مدنی قراردادی..... ۹۲**
- گفتار اول: وجود قرارداد صحیح و لازم الاجرا..... ۹۲
- بند اول: رابطه بین بیمار و پزشک..... ۹۲
- بند دوم: رابطه ی بیمار و مراکز درمانی و پزشکان..... ۹۳
- گفتار دوم: خسارت وارده ناشی از عدم اجرای قرارداد درمان..... ۹۶
- مبحث سوم: موارد مسئولیت مدنی مراکز درمانی..... ۹۶**
- گفتار اول: مسئولیت مدنی مراکز درمانی ناشی از فعل شخصی..... ۹۷
- گفتار دوم: مسئولیت مدنی مراکز درمانی ناشی از فعل غیر..... ۱۰۱
- گفتار سوم: مسئولیت مراکز درمانی ناشی از اشیا..... ۱۰۵
- مبحث چهارم: جبران خسارت و نحوه ی اجرا محکومیت های مراکز درمانی..... ۱۰۶**
- گفتار اول: شیوه های جبران خسارت وارده بر بیماران..... ۱۰۷
- بند اول: اجرای عینی یا اعاده وضع پیشین زیان دیده ۱۰۷
- بند دوم: جبران از طریق دادن معادل..... ۱۰۸
- گفتار دوم: چگونگی اجرای محکومیت های مراکز درمانی..... ۱۱۰
- بند اول: اجرای محکومیت مراکز درمانی دولتی..... ۱۱۰
- بند دوم: اجرای محکومیت مراکز درمانی خصوصی و خیریه..... ۱۱۲
- نتیجه گیری..... ۱۱۳**

مقدمه

۱- تبیین موضوع تحقیق

در خصوص مسئولیت پزشکان، در بین علمای فقه و حقوق نظرات مختلفی ارائه شده است. به طوری که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، چند ماده به این موضوع اختصاص داده شده است؛ مرور مطالعات پیشین نشان می دهد که در نظام فقهی و حقوقی ایران پیرامون موضوع مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران، تحقیقات جامعی صورت نگرفته است. قوانین خاص نظیر قانون مسولیت مدنی، اصلاح مواد (۷۰۶) آیین نامه اجرایی قانون مجازات خودداری از کمک به مصدومین و رفع مخاطرات جانی و... می تواند مبنایی برای جبران خسارت وارده از سوی آنان باشد.

عدالت حقوقی و اصل جبران خسارت ناروای وارده از سوی هر شخص ایجاب می کند که ضرر و زیان بدون جبران باقی نماند و هر ضرری از سوی هر شخصی اعم از حقیقی و حقوقی جبران شود؛ قواعد فقهی همچون قاعده ی لاضرر و تسبیب این موضوع را تایید می کند.

مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی، یکی از مباحث مهم مسئولیت مدنی است که امروزه مورد توجه محافل حقوقی قرار گرفته است. یکی از مهمترین مصداق های اشخاص حقوقی، مراکز درمانی است که امروزه گسترش یافته است و به جهت حساسیت کاری که برعهده دارند و زیان های جبران ناپذیری که بر اثر کار این مراکز، به افراد جامعه وارد می شود، مسئولیت مدنی این نهاد ها را در پژوهش حاضر آورده ایم.

در قدیم مراکز درمانی را نمی توانستند مسئول قلمداد کنند؛ علت این امر، آن بود که به مراکز درمانی به عنوان یک موسسه ی خیریه نگریسته می شد فلذا نمی توانند مسئول باشند. به عبارتی احسان با مسئولیت قابل جمع نبود. اما امروزه مراکز درمانی دیگر یک موسسه خیریه نیست بلکه فراتر از احسان و به قصد سود جویی گویی، نوعی محل تجارت است.

مراکز درمانی به عنوان یکی از نهادهای ارائه کننده ی خدمات به بیماران با انعقاد قرارداد با بیماران، تعهداتی میکنند که نقض هر یک از این تعهدات می تواند مسئولیت مدنی قراردادی این مراکز را به دنبال داشته باشد طرح مسئولیت مدنی قراردادی مانع از این نیست که این مراکز، به جهت نقض نظامات قانونی، مسئولیت مدنی قهری داشته باشند. تقصیراتی چون ایجاد موسسات پزشکی غیر مجاز (ماده ی یک قانون تعزیرات حکومتی و امور بهداشتی و درمانی) یا خودداری بیمارستان یا مراکز درمانی از پذیرش و ارائه ی خدمات اولیه لازم به بیماران اورژانسی (ماده ی سه قانون تعزیرات حکومتی بهداشتی و درمانی و..) می تواند مسئولیت مدنی مراکز درمانی را به دنبال داشته باشد.^۱

بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، مطالعه ی فقهی حقوقی مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران می باشد.

۲- ضرورت و اهداف تحقیق

مسئولیت مدنی مراکز درمانی از جمله مسائلی است که مبتلا به جامعه می باشد و بررسی های انجام گرفته نشان می دهد که در حقوق ایران تحقیق جامعی در این خصوص صورت نگرفته است علاوه بر آن مقررات کافی و منابع علمی مناسب و جامع برای توجیه مسئولیت این مراکز وجود ندارد. لذا بررسی مسئولیت این مراکز می تواند کمک شایانی به بیماران و همچنین به حقوقدانان در جهت احقاق حق زیان دیدگان نماید.

از اهداف تحقیق حاضر، میتوان به موارد ذیل اشاره کرد:

- ✓ تبیین و تحلیل حقوقی مبانی مسئولیت مدنی مراکز درمانی
- ✓ تبیین شرایط تحقق مسئولیت مدنی مراکز درمانی
- ✓ تعیین نوع تعهدات پزشک و مراکز درمانی

---

^۱ یزدانیان، علیرضا، حقوق مدنی، حقوق تعهدات، قواعد مسئولیت مدنی، جلد چهارم، چاپ اول، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۵، ص ۴۵۱.

همچنین در این پژوهش با ارائه نظرات حقوقدان و مطالب پراکنده ای که در کتب حقوقی وجود دارد، سعی ما براین خواهد بود، ابعاد مجهول مساله و وضعیت مسئولیت این مراکز در شرایط مختلف روشن گردد.

۳- سوالات تحقیق

اول: مبانی مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران چیست؟ (سوال اصلی)

دوم: میزان مسئولیت مراکز درمانی تا چه اندازه است؟

سوم: نسبت مسئولیت این مراکز با مسولیت پزشک و کارکنان چگونه است؟

۴- فرضیه های تحقیق

فرضیه هایی که در ابتدای پژوهش ارائه می شود به قرار ذیل است:

اول: مسئولیت مبتنی بر تقصیر در مورد این مراکز پذیرفته شده است هرچند در قوانین خاص حسب مورد مسئولیت بدون تقصیر این مراکز قابل استنباط است.

دوم: به نظر می رسد هرگاه خسارت وارده مربوط به نقص وسایل اداره باشد؛ جبران خسارت برعهده ی این مراکز خواهد بود.

سوم: در صورت تقصیر پزشک و مراکز درمانی مسئولیت آن ها در برابر بیمار تضامنی نیست؛ اگر درجه تقصیر مشخص باشد؛ طبق آن عمل می شود والا به طور مساوی ضامن خواهند بود.

۵- پیشینه ی تحقیق

با توجه به جستجو و بررسی های نگارنده پژوهشی با موضوع حاضر پیشینه ای ندارد. هرچند مطالبی به صورت کلی و پراکنده در کتب حقوقی و مقالات موجود است که میتوان به موارد ذیل اشاره کرد: دکتر علیرضا یزدانیان در پژوهشی به بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی بیمارستان در قبال اعمال کارکنان خود و تحلیل آن در راستای مسئولیت ناشی از فعل غیر پرداخته است.

نتایج حاصله ی نوشته های وی چنین بود که نهادی چون بیمارستان در قبال اعمالی که منجر به ایراد خسارت به دیگران می گردد، می بایست مسئول بدانیم. بیمارستان در قبال هزینه ای که از بیماران اخذ می کنند تعهد به ارائه ی امکانات سالم و مطلوب دارد که کوتاهی و بی مبالاتی در انجام آن موجبات مسئولیت را برای او فراهم می کند. همچنین مسئولیت بیمارستان در قبال اعمال مقصرانه کارکنان خود و دیدگاه های مطرح پیرامون مسئولیت یک بیمارستان به خاطر رفتار توأم با تقصیر و بی مبالاتی و کارکنانش از جمله پزشکانی می باشد که در پژوهش وی با رویکرد تطبیقی به تفصیل هریک از این دیدگاه ها و انواع مسئولیت بیمارستان به نقد و بررسی گذاشته شده است.^۱ مقاله ی تحت عنوان گستره مسئولیت مدنی بیمارستان در برابر بیمار، نوشته ی سید محمد صادق طباطبایی و قادر شنیور، یافته های این پژوهش نشان داد که امروزه صرفاً از مسئولیت مدنی پزشکان سخن می گویند و نسبت به مسئولیت مدنی بیمارستان کمتر توجه می کنند. در حقوق کامن لا پیرامون مسئولیت مدنی بیمارستان ها دو تئوری وکالت ظاهری و مسئولیت نیابتی پیش بینی شده است ولی رویه قضایی کشورهای تابع کامن لا به پذیرش مسئولیت نیابتی در موارد کاهلی و قصور در معالجه و درمان تمایل دارد. در حقوق ایران در خصوص طرح مسئولیت نیابتی برای پزشکان تردیدهایی وجود دارد. باوجود این ایجاد مسئولیت نیابتی برای بیمارستان ها در مورد قصور پزشکان به نظر منطقی می رسد.^۲ همچنین میتوان به نوشته های دکتر محمود عباسی در زمینه حقوق پزشکی و کتاب مسئولیت مدنی ناشی از خطاهای شغلی پزشک نوشته ی دکتر سیاوش شجاعپوریان^۳ نیز اشاره کرد. لکن هیچ یک از موارد مذکور از زاویه ی دید موضوع ارائه شده به این امر نپرداخته اند. در این پژوهش نگارنده سعی دارد مسئولیت مدنی مراکز درمانی و تعهدات این مراکز درمقابل بیماران را، مورد بررسی قرار دهد.

---

۱ یزدانیان، علیرضا؛ آرای، حمید، مطالعه تطبیقی تبیین مسئولیت مدنی بیمارستان در قبال کارکنان خود و تحلیل آن در راستای مسئولیت ناشی از فعل غیر، حقوق تطبیقی، شماره دو، جلد ده، ۱۳۹۲.

۲ طباطبایی، محمد صادق، شنیور، قادر، گستره مسئولیت مدنی بیمارستان در برابر بیمار، فصلنامه حقوق پزشکی، سال هشتم، شماره ی سی و یکم، ۱۳۹۳.

۳ شجاعپوریان، سیاوش، مسئولیت مدنی ناشی از خطای شغلی پزشک، چاپ اول، تهران، انتشارات فردوسی، ۱۳۷۳.

۶- روش تحقیق

با توجه به ماهیت تحلیلی و توصیفی موضوع پژوهش حاضر، روش جمع آموری مطالب به صورت کتابخانه ای می باشد. لذا برای نگارش این پژوهش از کتب نشریات، مقالات، پایان نامه ها، مجموعه قوانین مربوط به امور پزشکی مورد استفاده قرار گرفته شده است.

۷- ساختار تحقیق

پژوهش حاضر در سه فصل تنظیم شده است. در فصل اول، کلیات، مفاهیم و ماهیت تعهدات مراکز درمانی و در فصل دوم، مبانی نظری و منابع مسئولیت مدنی مراکز درمانی در مقابل بیماران و در فصل سوم، ارکان و نحوه ی جبران خسارت وارده از سوی این مراکز بر بیماران مورد بررسی قرار گرفته شده است.

فصل اول) کلیات و مفاهیم و ماهیت تعهدات مراکز درمانی

مبحث اول: پیشینه تاریخی، کلیات و مفاهیم

تاریخ پزشکی و مسئله مراجعه بیماران به پزشک جهت تسکین درد و رنج، به روزگاران آغازین تاریخ باز می‌گردد. از روزی که آدمی در صدد رفع شرّ، زحمت و درد از خود حتی از طریق ادعیه و جادو برآمد، تاریخ طب آغاز می‌شود. از همان ایام مهمترین وظیفه طبیب، معالجه بیمار و خدمت به او بوده است و این وظیفه دارای چنان اهمیتی بوده که هرگاه طبیب در انجام وظیفه‌ی خود مرتکب قصور و سهل‌انگاری می‌گردیده و یا به علت عدم مهارت، مرتکب خطایی شده تحت تعقیب قرار می‌گرفته است. در مجموعه قوانین حمورابی که قریب به بیست قرن قبل از میلاد مسیح تنظیم گردیده و یکی از قدیمی‌ترین و جامع‌ترین اثر به جامانده از دوران قدیم است، مقرراتی در این خصوص پیش‌بینی شده مبنی بر اینکه مجازات جراح غیر ماهر آنست که دستش قطع گردد^۱ امروزه با گسترش جوامع و کثرت مراجعه بیماران به مراکز درمانی، علاوه بر مسئولیت مدنی پزشکان، مساله مسئولیت مدنی مراکز درمانی مطرح می‌شود که می‌توان مسئولیت این مراکز را با قواعد کلی ضمان همچون لاضرر، تسبیب و قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ توجیه کرد. لذا گفتار اول این مبحث، به پیشینه تاریخی مسئولیت این مراکز در نظام فقهی و حقوقی اختصاص یافته است و در گفتار دوم، کلیات و مفاهیم در خصوص موضوع پژوهش مورد بحث قرار گرفته است.

گفتار اول: سابقه تاریخی

از جمله تحولاتی که امروزه در زمینه امور پزشکی قابل طرح است، این است که در زمان‌های گذشته معمولاً خدمات درمانی در محیط فردی انجام می‌گرفت و بحثی از محیط عمومی برای طبابت وجود نداشت. چنانچه منزل طبیب مکانی بود که وی در آن به امر طبابت اشتغال داشت. اما امروزه مکان‌های دیگری برای ارائه خدمات درمانی در نظر گرفته شده که اکثر آن‌ها از شخصیت حقوقی برخوردار می‌باشد که طبق قواعد عمومی می‌تواند از مسئولیت مدنی می‌تواند مسئول جبران خسارات وارده باشند. فرض مسئولیت مدنی برای مراکز درمانی، مستلزم پاسخگویی به این سوال است که آیا می‌توان در فقه اسلامی برای مراکز درمانی، شخصیت حقوقی قائل شد؟

^۱ عباسی، محمود، مسئولیت پزشکی، چاپ دوم، تهران، انتشارات حقوقی، ۱۳۸۹، ص ۲۶.

هرچند این مساله بین فقها اختلافی است ولی به نظر می رسد اسلام حق مالکیت را نه تنها برای اشخاص حقیقی، بلکه برای پاره ای از اموال و موضوعات غیر انسانی نیز حق مالکیت را به رسمیت شناخته و از اول، مفهوم مالکیت را بر مبنای وسیعی بنیان نهاده است. شناخت این حق برای موضوعات غیر انسانی نشانه ی آن است که اسلام اهلیت تملک و تمتع اینها را به رسمیت شناخته و شناخت چنین اهلیتی، لازمه ی پذیرش وجود شخصیت حقوقی آنها است. هرچند تحت عنوان شخصیت حقوقی در فقه شناخته شده نیست عناوینی چون «جهات عامه»، «غیر محصور» و «عناوین عامه» همان آثار و مفهوم شخصیت حقوقی را دارد. نمونه هایی از شخص حقوقی که سابقه ی فقهی دارند می توان به دولت (منصب حاکم اسلام) و وقف اشاره کرد که از قدیمی ترین نهاد های اسلامی که می تواند وجود شخصیت حقوقی را در فقه به اثبات برساند^۱ بنابراین می توان گفت که مشروعیت اصل شخصیت حقوقی، در فقه مورد پذیرش قرار گرفته شده است و مصداق های مذکور از باب تمثیل می باشد. شخصیت این اشخاص جدا از شخصیت اشخاص حقیقی است به گونه ای که این اشخاص، میتوانند اهلیت تمتع، استیفا، تملک پذیری و مسئولیت داشته باشند.

از نظر تاریخی در زمان های گذشته، مراکز درمانی، هیچ مسئولیتی نداشتند، علت این امر، آن بود که به مراکز درمانی، به عنوان یک موسسه خیریه و عام المنفعه نگریسته می شد و استدلال این بود که موسسه ای که از بیماران مراقبت به عمل می آورد، نمی تواند مسئول باشد. به عبارتی احسان با مسئولیت قابل جمع نبود، زیرا مراکز درمانی به نحو خیرخواهانه و از سر احسان از بیماران مراقبت می نمود.

اما امروزه مراکز درمانی، دیگر یک موسسه خیریه نیست، بلکه فراتر از آن و به قصد سود جویی، نوعی محل تجارت است و قصد سوداگری وی بر قصد احسان غلبه دارد.^۲

---

^۱ شفايي، عبدالله، درآمدی بر مسئولیت مدنی اشخاص حقوقی، کاوشی نو در فقه، سال پانزدهم، شماره ی پنجاه و پنج، ۱۳۸۷، ص ۱۳۶.

^۲ یزدانیان، علیرضا، حقوق مدنی، حقوق تعهدات، قواعد مسئولیت مدنی، ص ۴۵۱.

در فقه امامیه صرفاً مسئولیت طبیب و بیطار بررسی شده است و در باب ضمان طبیب دو نظریه عمده مطرح شده است اکثر فقها (مشهور) پزشک را اگرچه حاذق و ماهر باشد و مرتکب تقصیر نشده باشد را ضامن می دانند. لذا براین عقیده هستند که طبیب، مسئولیت محض دارد. دلیل اول این گروه: استناد تلف به فعل اوست و دومین دلیل هدر نبودن خون مسلمان است و سومین دلیل این است که جنایت ناشی از فعل درمانی پزشک، شبه عمد می باشد. در مقابل برخی از فقها همچون (ابن ادریس) معتقدند: در صورتی که طبیب دانش کافی داشته باشد و تلاش متعارف نیز نموده باشد ضامن نیست زیرا اصل بر براءت است و به علاوه بیمار خود اذن به درمان داده است و معنا ندارد نسبت به کاری که او خود اذن داده دیگری ضامن باشد. و اینکه طبابت عملی است که شرعاً جایز است^۱

لذا در مباحث فقهی، از مسئولیت این مراکز، سخنی به میان نیامده است زیرا در آن زمان مراکز درمانی به شکل امروزی وجود نداشته است.

گفتار دوم: مفهوم مسئولیت مدنی

در گفتار حاضر مفهوم مسئولیت و اقسام مختلف آن در چهار بند توضیح داده می شود.

بند اول: تعریف لغوی مسئولیت

۱- در لغت نامه دهخدا، کلمه مسئولیت « مصدر جعلی از مسؤول و در معانی ضمانت، ضمان، تعهد، مؤاخذه، مسئول بودن، موظف به انجام امری و متعهد بودن» آمده است.^۲

مسئولیت در لغت به وزن مفعولیت، واژه ای است عربی و مشتق از سأل، یسأل می باشد. در لغت به معنای بازخواست و مواخذه آمده است و مسئول کسی است که آن چه برعهده دارد و مکلف به آن

---

^۱ امینی، علیرضا، آیتی، محمد رضا، تحریر الروضه فی شرح اللمعه، جلد دوم، چاپ چهاردهم، قم: موسسه فرهنگی طه؛ تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علم انسانی (سمت)، ۱۳۸۹، ص ۲۶۰

^۲ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، دوره پانزده جلدی، جلد چهاردهم، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ص ۴۸۸

باشد مورد بازخواست قرار می گیرد.^۱

۲- در قرآن کریم در آیات متعددی واژه مسئولیت و مشتقات آن به کار رفته و از مسئولیت آدمی بحث شده است از جمله «وقفوههم إنهم مسئولون» (در موقف حساب نگاهشان دارید که به کارشان سخت مسئولند) (سوره صافات، آیه ۲۴) و آیه ی «إوفوا بالعهد إن العهد كان مسئولاً» (سوره اسراء، آیه ی ۳۴ و ۳۶) اگر کسی پیمان ببندد البته البته بارعایت شرایط، باید بدان پیمان وفا کند وگرنه مسئول است. «إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولاً». همچنین در آیه ۱۱ سوره احزاب به کلمه مسئول اشاره شده است

۳- به این ترتیب کلمه «مسئولیت» لفظ عامی است که بر هرکس که امکان سؤال از او در زمینه علم پزشکی و دیگر علوم مختلف وجود داشته باشد انصراف دارد.

۴- همچنین در معنای لاتین، مسئولیت مترادف عبارت "responsibility" و یا "liability" می باشد.

بند دوم: مسئولیت در اصطلاح فقهی و حقوقی

مسئولیت در اصطلاح؛ عبارت است از تعهد قانونی شخص به دفع ضرر دیگری که وی به وجود آورده است خواه ناشی از تقصیر خود وی باشد یا فعالیت او ایجاد شده باشد.^۲ فقها واژه ضمان را در برابر مسئولیت که هم شامل مسئولیت مدنی و هم مسئولیت کیفری است، به کار برده اند. معنای مسئولیت در اصطلاح حقوقی از معنای لغوی خود دور نیست؛ زیرا در جامعه مسئول بودن با مسئولیت به این معناست که شخص باید پاسخگویی برخی از اعمال خویش باشد و این پاسخگویی اگر در دادگاه خداوند یا در نزد وجدان صورت گیرد، مسئولیتی که با آن روبرو هستیم، مسئولیت اخلاقی است، و اگر در برابر حقوق موضوعه انجام پذیرد، مسئولیتی که با آن مواجه می شویم،

^۱ معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد سوم، چاپ نهم، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۵، ص ۴۰۷۷

^۲ آل شیخ مبارک، ۱۳۸۸ به نقل از عباسی، محمود، مسئولیت پزشکی، ص ۲۰.